

ИСТОРИКО-ГЕОГРАФСКИ И ГЕОПОЛИТИЧЕСКИ ОСОБЕНОСТИ НА ПОРТУГАЛСКАТА КОЛОНИАЛНА ИМПЕРИЯ

(Годишник на СУ, книга 2 География, т.100, 2008)

УВОД

Взаимодействието между историческото и географското познание се изразява в появата на дисциплини като историческа и политическа география, геополитика и геостратегия. Политическата география е продължение на историческата география – съвременната политическа география е в основата на бъдещата историческа география. Политическата география изследва взаимодействието между географското пространство и политическите процеси и е пряко свързана с геополитиката. Тя се определя като наука за влиянието на природните и обществените фактори върху културно-политическото развитие на света и представлява пространствено обяснение на историята, докато геостратегията има ясно изразен субективен характер.

Настоящото изследване е от областта на историческата география и геополитиката. Темата за колониалните империи и европейските опити за поделяне на планетарното пространство е актуална и интересна, тъй като европейската колонизация представлява своеобразен увод на съвременните глобализационни процеси.

Първата европейска държава, извела Средновековна Европа от континенталната си покои и дала началото на завоюването на останалия свят, била Португалия. Португалците създали първата в света колониална империя, която имала уникален характер и представлявала забележително явление.

Целта на статията е да се направи анализ на историкогеографските и геополитическите особености на Португалската колониална империя. Обект на изследване е пространствения обхват на империята, а предмет – историко-географските и геополитическите процеси, довели до нейното създаване и разпадане. За изпълнение на така поставената цел се определят следните по-важни задачи:

- да се изяснят особеностите на геополитическото положение на Португалия и формирането на държавната ѝ територия
- да се направи оценка на геополитическото положение на Европа в края на Средновековието
- да се разгледа създаването и разпадането на Португалската колониална империя
- да се анализират историко-географските и геополитическите особености на отделните части от Португалската колониална империя (островите в Атлантическия океан, Африка, Югоизточна Азия и бреговете на Индийския океан, Южна Америка)

ОСОБЕНОСТИ НА ГЕОПОЛИТИЧЕСКОТО ПОЛОЖЕНИЕ НА ПОРТУГАЛИЯ. ФОРМИРАНЕ НА ДЪРЖАВНАТА ТЕРИТОРИЯ

Географското положение представлява отношение на даден географски обект (геопространство) спрямо друг обект от пространството и се състои от отделни елементи, в основата на които е

геополитическото положение. То е основният фактор, който определя историко-географските особености на съответното геопространство и комплексната оценка на природоресурсния, демографския и икономическия потенциал на дадената територия, отличава се с голяма динамичност и фокусира в себе си влиянието на природо-екологичните, социално-икономическите и културно-политическите фактори.

Държавата представлява географски обект с относително неподвижна и завършена пространствена форма, а държавната граница е рамката, която определя териториалния ѝ потенциал. Политическите граници имат различен социално-икономически, културно-политически и военно-стратегически статут през отделните исторически епохи, очертават пределите на съответната страна и отразяват напълно нейната историческа съдба. В основата на тяхното определяне решаваща роля имат не толкова природните фактори, колкото политическите събития и военната сила.

Големината на всяка страна е в пряка зависимост от геопространството, което обитава и от конкретната историко-географска обстановка. Нейната площ оказва голямо влияние върху общественото-политическото ѝ развитие.

Образуването на държавната територия на Португалия започнало от дълбока древност. Атлантическият океан и планинският релеф били естествените фактори, които очертали пространствената форма и териториалния потенциал на страната, като геополитическото ѝ положение имало различна стойност през отделните исторически етапи от развитието на Стария континент.

Следи от човешко присъствие на днешната територия на Португалия били открити още през старокаменната епоха. По-късно по тези земи се заселили келти, а към IV-III в. пр. н. е. към тях се присъединили и лузитаните, които станали господстващо племе. Скоро след това Лузитания станала римска провинция със столица Бракара Авгуша (дн. Брага). Постепенно започнало и проникването на християнството. Към V в. се заселили германски племена и страната станала част от вестготското царство.

Между 711 и 714 г. големи части от Иберийския полуостров, вкл. Лузитания, били завладяни от арабите (маврите), като това бил първият сблъсък между християнството и исляма. Инвазията на мавърските племена откъснала страната от християнската цивилизация, а обществената им система била в противоречие с населението и неговата душевност, поради което борбите за свобода и независимост (Реконкиста) обхванали всички социални слоеве.

През 1095 г. Португалия се оформила като самостоятелна държава – малко графство, начело с Енрике Бургундски, разположено в периферията на полуострова. То било обвързано с християнската религия в нейния католически модел, а за столица бил избран Порту.

Постепенно португалското графство започнало да разширява своята територия. През 1139 г., синът на Енрике, Алфонсу, победил арабите в битката при Орики и се провъзгласил за крал на Португалия (Алфонсу I), а столицата преместил в Куимбра. Когато по-късно Лисабон станал център на политическия, обществения и духовно-културния живот в страната, Португалия вече имала очертания, подобни на днешните. Новата столица, разположена удобно в устието на река Тежу край брега на Атлантическия океан, щяла да се превърне и в един от най-важните търговско-икономически центрове на континента. Идвала епохата на Великите географски открития, създаването на европейски колониални империи и на доминирането на европейския континент в икономическото и културно-политическото развитие на света.

ОЦЕНКА НА ГЕОПОЛИТИЧЕСКОТО ПОЛОЖЕНИЕ НА ЕВРОПА В КРАЯ СРЕДНОВЕКОВИЕТО

В навечерието на Великите географски открития Европа представлявал малък и гъстонаселен континент. Откриването на Новия свят от Колумб през 1492 г. и на морския път до Индия от Вашку да Гама шест години по-късно, в геополитически план означавал подялбата и оформянето на два типа европейски цивилизации, които щели да се развият твърде различно. Източната и централната част на континента били място за развитие на телурократичните сили. Те разширявали територията си чрез превземане на съседни земи и по този начин увеличавали демографските и природните си възможности за развитие на едно по-богато и разнообразно стопанство. По различно време тези народи създали силни сухоземни империи – Руската, Османската, Австро-Унгарската. По атлантическия бряг израстнали няколко таласократии, за които морето бил най-важния източник за нарастване на политическия и икономическия просперитет. Първи сред тях били Испания и Португалия, последвани от Великобритания, Нидерландия и Франция (която единствена била както морска, така и сухоземна сила).

Откриването на Новия свят и достигането до Индия коренно променили геополитическата ситуация на континента. Най-силно пострадал средиземноморския регион, където през Средновековието се осъществявали богати търговски контакти с мюсюлманския свят.

Завладяването на Константинопол от турците през 1453 г. било събитие, което развълнувало цяла Европа и по-конкретно довело до прекъсването на тези контакти. От началото на XVI в. търговията с ценни стоки с Индия и Далечния Изток се ориентирала към атлантическите пристанища, докато процъфтяващите дотогава градове-републики Венеция и Генуа постепенно губели авторитет.

Средиземно море се превърнало в затворен басейн и арена на много морски битки, а Италия била само географско понятие. Подобно на Германия, тя била разпокъсана и слаба, което определило по-късната им поява в колониалната надпревара, при това във време, когато почти всички земи извън Европа били заграбени, колониалните политически карти начертани, а сферите на влияние – разпределени.

В колониалните инициативи не били включени и народите от Скандинавието. Те твърде много били заети в северни войни по бреговете на Балтийско море, за да могат да се включат в последвалата колониална треска (1).

ПРИЧИНИ И ПРЕДПОСТАВКИ ЗА ОТВЪДМОРСКАТА ЕКСПАНЗИЯ НА ПОРТУГАЛИЯ

В основата на създаването на европейските колониални империи било географското положение. Най-много спечелили тези страни, които имали излаз на океана. Наличието на силна кралска власт също била важна предпоставка за осъществяване на отвъдморските инициативи.

В Португалия тези фактори били комбинирани по особено интересен и специфичен начин, който напълно отразявал уникалния характер, който притежавала колониалната ѝ империя. Към края на Средновековието страната имала голям излаз на Атлантическия океан с добри възможности за изграждане на пристанища. Абсолютизмът като форма на управление бил въведен от Жуау I (1385) и укрепнал по времето на Жуау II (1481-1495).

Към края на XV в. страната имала население около 1 млн д. То значително отстъпвало по брой на трите най-силни западноевропейски монархии – Френската (15 млн д.), Английската и Испанската – по 6 млн д. Като социална прослойка преобладавало селското население, което живеело на границата на бедността. Аристокрацията трудно успявала да си осигури престиж, буржоазия липсвала, а кралят постоянно се нуждаел от пари. Притисната от Испания в края на полуострова, в периферията на Стария свят, Португалия можела да търси съответната компенсация единствено чрез активна отвъдморска търговия.

Всички слоеве в португалското общество към XV в. били заинтересовани от експанзията и от плодовете, които тя обещавала. За бедните хора това била чудесна възможност за емиграция и начало на един по-добър живот, за духовенството и благородниците завладяването на нови земи били най-добрият начин да се служи на Бог и краля, както и за по-високи длъжности и възнаграждения. Пред слабото търговско съсловие се разкривала перспективата за по-лесна печалба, а за краля – морското могъщество било въпрос на престиж и най-вече на нов източник на доходи, в епоха, в която приходите на Короната силно намалели. Заради недостига на работна ръка, страдали единствено собствениците на земя и земеделските стопани.

Създаването на отвъдморска империя изисквало не малко сили и средства. Голяма заслуга в това отношение имал Енрике Мореплавателя. Дон Енрике променил характера на португалските географски открития от XV в. и от морска война с арабите ги привърнал в научноизследователско проучване, което било в основата на изградената по-късно колониална система. През 1418 г. в най-югозападния град на провинция Алгарви – Съгриш, той създал първото в света мореплавателско училище и морска обсерватория. В тях се изработвали карти портулани и лоции “ритейру” на Атлантическия океан и Средиземно море. Макар и без мрежа от паралели и меридиани, те успешно заменили нелепите и неточни “манастирски” карти, които почивали изцяло на религиозна основа. Преоткрити били богатите арабски познания и традиции в областта на картографията. Започнало мащабно строителство на кораби, пригодени за по-дълги пътувания и по-тежки атмосферни условия (каравели). Тримачтовата каравела била много по-удобна и с по-голяма товароустойчивост, отколкото задвижваната от гребла и трудноподвижна военна галера. Португалските морски капитани имали отлични качества и голям практически опит.

Португалия била свободна от арабско нашествие, благодарение на победата на Алфонсу I при Орики, но борбите с маврите щели да продължат извън рамките на страната. Подобна битка се състояла през 1415 г. на марокански бряг на Средиземно море, при Сеута, която станала първото португалско владение извън Европа. Тази крепост притежавала голяма геостратегическа стойност като отправна точка към завладяването на западноафриканското крайбрежие.

Ресурсите в страната бързо се изчерпвали заради постоянните конфликти с Кастилия и големите военните разходи. Единственият изход можел да се търси в създаването на отвъдморска търговска империя, което било подкрепено от кралския двор. Съдбата определила най-щастлив да бъде крал Мануел I (1495-1521). По негово време Португалия владеела значителни територии извън континента и била сред най-богатите европейски държави, а самият той – един от най-влиятелните владетели на Европа.

Постепенно в рамките на португалското общество се обособила социалната група на благородниците (хидалгуш). Тяхната класа се оформила вследствие непрекъснатите войни с арабите и

Испания, грабителските експедиции в Мароко, пиратските морски подвизи и феодалните разпри. За тези рицари войната с неверниците била единственото достойно занимание и свято дело. Влечението към морето все повече се засилвало у португалските хидалгуш, а непознатите земи обещавали военна слава и богатство. Било им съдено години наред да осъществяват поредица от велики открития, за да превърнат малкото португалско кралство в колониална империя, простираща се от Бразилия до Китай.

Така и не се обособила обаче силна търговска класа (буржоазия), която да усвои плодовете на отвъдморската експанзия, а и значителна част от населението (селската маса) не взела участие в колониалните начинания. Кралската институция възприела идеите на меркантилизма, според чиито постулати страната щяла бъде богата ако се създадат условия за активна отвъдморска търговия и наличие на положителен търговски баланс. Тази теория подценявала собственото производство, поради което Португалия останала слабо развита икономически. Колониално-търговската империя, която страната изградила, обогатила единствено кралския двор и то не за дълго.

Основен фактор за създаването ѝ било удобното търговско и морско-транспортно положение на страната в навечерието на Великите географски открития. Друга важна причина била наличието на силно изразена кралска власт, както и жаждата за бързо забогатяване при липсата на други начини за това. Голяма роля изиграли силно развитата картография и техническите усъвършенствания в мореплаването. Заради бързото разпространение на исляма, от значение била и мисионерската дейност. Ето как, вследствие благоприятното си местоположение и съчетанието от социално-икономически и културно-политически фактори, през XV в. Португалия станала водеща морска сила, създавайки първата европейска колониална империя, която променила дотогавашния ход на историята. Всъщност тя първа разчупила континентално-ориентираното европейско мислене, създавайки уникална морска геостратегия.

СЪЗДАВАНЕТО НА КОЛОНИАЛНАТА ИМПЕРИЯ

Завладяването на Сеута, арабска крепост на Средиземно море, през 1415 г., се считало за начало на португалските колониални начинания. Самата империя била създадена по-късно. Проектирането ѝ било ускорено от откриването на Новия свят, което все пак било испанско дело. През октомври 1492 г. Колумб достигнал Антилите като оповестил, че бил сред островите недалеч от Индия, поради което португалските мореплаватели били доста загрижени. Дали не били изпреварени от испанските си конкуренти или просто генуезкият мореплавател извършил географска грешка?

Сеута разполагала със стратегическо транспортно и търговско местоположение. Тя била възприемана от португалските морски стратежи като пресечна точка между Ориента и Запада, отправен център към търговията с новооткритите земи, преден пост срещу набезите на мюсюлманските пирати и като своеобразен увод към обширния план за експанзия. За завладяването ѝ била изпратена военна експедиция от 19 000 воина, 1700 моряци и общо 200 кораба. Градът останал португалско владение до 1640 г. Дали обаче окупацията му не е имала значение само за нарастване престижа на краля? Крепостта не била разположена на толкова стратегическо място, нито пък имала решаваща роля в борбата срещу маврите и вероятно по онова време все още не съществувал план за морска инвазия.

Към 1437 г. била предприета нова експедиция за завладяването на друг марокански град – Танжер. Начинанието обаче завършило с истинска военна катастрофа. За да се приберат в родината, португалците трябвало да върнат Сеута на арабите, а като заложник останал братът на крал Дон Дуарте, Фернанду, който трябвало да гарантира изпълнението на обещанието. За да се произнесат по този въпрос били свикани Кортесите, но те не одобрили споразумението и инфантът умрял в плен. Към 1471 г. все пак Танжер и разположените в близост Алкасер Сегер и Арзила попаднали в португалски ръце. Така вече се оформила база, която да служи като отправна точка по западния бряг на континента и близките острови.

Особена роля сред тях играел Канарския архипелаг, за чийто права дълги години спорели Португалия и Кастилия. За да бъде преодолян конфликта помежду им, през 1478 г. бил подписан мирен договор в Алкасуаш. Според него островите станали испанско владение, но всички нови територии, които предстояло да се откриват на юг, щели да бъдат собственост на Португалия. Това дало нужното спокойствие на португалците, които се отправили по-решително на юг, по атлантическия африкански бряг.

Вероятно те достигнали до архипелага Мадейра (включващ островите Мадейра, Порту Санту и Дезерташ) през 1419 г., а усвояването и заселването му започнали към 1433 г. Първ от Азорските острови бил открит Санта Мария (1432), а много скоро и останалите от групата.

Изследването на западното африканско крайбрежие започнало малко след завладяването на Сеута. Първото най-важно събитие било заобикалянето на нос Бужадор от Жил Ианеш през 1434 г. Опознавателната дейност по атлантическия бряг на Африка приключила през 1487 г., когато Бартулумей Диаш достигнал до южния край на континента при нос Добра Надежда.

Две хипотези обяснявали целта на тези пътешествия. Според първата, цел на плаванията било откриването на морски път до моретата на Ориента чрез заобикаляне на Африка, а според втората – идеята за откриване на морски път до Индия се появила по-късно, благодарение първото плаване на Вашку да Гама.

Преди да се настанят в Индия, португалците изследвали целия африкански бряг в ивица дълга около 4000 км до Сиера Леоне. Първоначално по тези земи те търсели злато, по-късно роби и накрая се опитали да намерят път до Етиопия, за съюз срещу враговете на християнството. До 1474 г., когато Дон Жуау II започнал да ръководи корабоплаването и вероятно била поставена като цел достигането до Индия, опознаването на африканското крайбрежие било подчинено на търговски цели. Завладени били Гвинейският залив (“Заливът на робите”) и няколко острова, сред които Сау Туме и Принсипе. През 1484 г., с идеята да бъде достигната Индия по море бил натоварен Диогу Кау. Той не могъл да навлезе в Индийския океан (наричан по онова време Арабско море), но открил нови 1500 км по атлантическото крайбрежие на континента, южно от екватора, и навлязъл навътре по течението на река Заир, с което била улеснена колонизацията на Конго.

През 1498 г. Вашку да Гама тържествено достигнал Калкута, с което мечтаната цел била изпълнена. Откриването на морски път до Индия, имало огромна геостратегическа стойност, тъй като елиминирало от търговията с Далечния Изток Османската империя и Персия и довело до упадък на италианските графодържави. Започвал нов етап в развитието на Португалия и целия останал свят.

През пролетта на 1500 г. Кабрал достигнал Бразилия и я обявил за колония на Португалия. Това било истинско нещастие за Испания, която го приела като заплаха за собствените си интереси в Америка.

Спорът между двете страни бил уреден чрез папската була Inter Caetera и договорът от Турдесияс (1494), подписани от Александър VI (Борджа). Турдесилският договор детерминирал географските координати, в които се ограничавали португалските морско-търговски и колониални интереси. Той станал факт на 7 юни 1494 г., когато по т.нар. “папски” меридиан – 40^о з.д., или 370 левги (1550 км), западно от острови Зелени нос, била прокарана испано-португалска демаркационна линия, според която португалците имали пълни права на законни откриватели на всички земи, намиращи се на изток от нея. Това им дало възможност за монопол по бреговете на Индийския океан (2).

Преди да навлязат в неговата акватория, португалските капитани правилно оценили богатствата и стратегическото местоположение, които притежавали западноафриканското крайбрежие и близките острови, като създали отделни колонии и военни фортове. С особено значение бил Гвинеийският залив, откъдето скоро към плантацията за кафе, памук и захар в Бразилия щели да бъдат изпратени голям брой роби. Преди това обаче, португалците щели да бъдат морските господари на Индийския океан.

За самочувствието на португалската нация от времето на морското господство на страната свидетелства надписът върху паметника на Енрике Мореплвателя в някогашната столица Куимбра: “И ако светът беше по-голям, все едно – той щеше да бъде открит пак от португалците...”. Започвало организирането на една уникална колониално-търговска система.

ТЪРГОВСКИЯТ МОНОПОЛ В ДАЛЕЧНИЯ ИЗТОК

Достигнали бреговете на Индийския океан към края на XV в., португалските капитани създали истинска морска стратегия, чрез която да контролират всички най-важни точки, през които могло да се навлезе в океана и да се застраши търговския им монопол. Морско-военните укрепления (фортове) имали огромно значение за защитата на интересите им в Ориента, поради което империята тук била построена на точков принцип. Португалия нямала друг избор при положение, че не разполагала с достатъчен демографски потенциал, който да засели и усвои тези отдалечени земи, създавайки отделни колонии.

Първоначално най-важният форт бил нос Добра Надежда – единственото място към началото на XVI в., откъдето европейските кораби могли да минат по пътя си към Индия, при положение, че достъпа до богатствата на Изтока бил контролиран от мюсюлманите.

Арабската търговия пострадала най-силно от откриването на морски път до Индия и Молуските острови (“Островите на подправките”), а лидерството в търговските отношения с Далечния Изток вече принадлежало на Португалия. Това станало и благодарение на няколко португалско-арабски битки, които окончателно наложили техния монопол в района. Най-важна от тях била тази край Диу от 1538 г (3).

Окупирайки нос Добра Надежда, португалският флот се настанил в района на Малакския проток, за да контролира навлизането в океана от изток, в Ормуз, който затварял устието на Персийския залив, и Аден, пазещ от морски пришълци входа откъм Червено море. По този начин Индийският океан и земите в близост станали португалско владение.

Португалците създали фактории (търговски пунктове) на територията на Индия, където била разположена и столицата им (Гоа), а така също при Диу и Дамау, установили търговски връзки с Ява, Тайланд и Бирма, Молуските острови, Цейлон, Тайван, присвоили китайското пристанище Макау и дори

достигнали Японския архипелаг. Амбициите им били още по-големи – завладяването на ислямските центрове Мека, Медина, Суец, Александрия, Синай, а също и Йерусалим. В геостратегическа цел се превърнало пресичането достъпа на турския султан до Индийския океан. Но за осъществяването на тези фантастични цели Португалия нямала нужните възможности.

Точковият характер, който притежавала империята в Далечния Изток, позволил защита на търговските връзки и предпазването от внезапни нападения. На заден план оставало завладяването на нови земи, като се обръщало внимание на морското могъщество. С цел затвърждаване на господството, била учредена титлата “вицекрал на Португалска Индия”.

В основата на португалския триумф в Индийския океан и последвалия монопол в търговията с Далечния Изток било завладяването на Ормуз (1507), Гоа (1510), Малака (1511) и Аден (1513) (4). То било осъществено от Алфонсу де Албукерке, който бил втория вицекрал на Португалска Индия, наследил на този пост Франсишку де Алмейда. В център на колониалната организация в Ориента се превърнала Гоа, която останала португалско владение до 1961 г. Градът бил отправна точка за католическата дейност в Азия, но макар в началото да имало масови покръствания, като цяло мисионерската мисия нямала успех.

Не само Индия била от значение за португалските нашественици. Те търсели търговски връзки също с Китай, Япония и Молукските острови. Към XV в., в представите на европейците, Китай представлявал легендарно и екзотично място, за което знаели единствено от разказите на пътешественика Марко Поло. До откриването на морски път до Индия, с Китай се търгувало по Пътя на коприната, който пресичал централноазиатските степи, минавал през Константинопол, откъдето стоките от Ориента били натоварвани на венециански кораби. Португалците планирали да заменят този път с морски, по който китайските стоки безпроблемно да достигат до Лисабон.

Овладяването на Малака се превърнало във важна цел за осъществяване на търговията с Китай и близките острови. Китайската империя обаче била ксенофобски настроена – било забранено да се поддържат търговски отношения с чужденци. През 1557 г. обаче, на португалците бил даден малък остров, който се свързвал със страната чрез тесен провлак – това бил полуостров Макау. Тъй като полуостровът не принадлежал на Китай, там не важели императорските забрани и това му позволило да търгува свободно с португалските търговци. От малко рибарско селище Макау се превърнал в космополитен град и оживен търговски център, който до 1675 г. бил единственото място, през което се осъществявала търговия между Китай и Европа.

Търговските взаимоотношения с Япония били доста активни до 1633 г., когато бил въведен шогунатът и били забранени всякакви икономически връзки с други страни. Главен център на португало-японската търговия било разположеното в западните части на остров Кюшу пристанище Нагазаки.

Молукският архипелаг, разположен на границата между Индийския и Тихия океан, отдавна приковавал вниманието на европейските търговци и мореплаватели. Островите разполагали с непознати в Европа подправки (черен пипер, индийско орехче, канела, карамфил, джинджифил, кимион), които били доста ценни и широко търсени на европейските пазари. Подправките всъщност били скритата причина за осъществяване на морско-търговската офанзива в Далечния Изток, който притежавал и много други стоки, които в Европа се определяли като екзотични – индиго, шафран, цветна смола, арабска гума, червен восък, алое, опиум, камфор. Молукските острови станали португалско владение през 1529 г., когато с Испания,

която била тяхна притежателка дотогава, бил сключен договор в Сарагоса. Срещу парично обезщетение, Португалия прибавила към търговската си империя в Ориента най-скъпата си придобивка.

КОЛОНИЗИРАНЕТО НА БРАЗИЛИЯ

Достигането до бреговете на Бразилия от флотилията на Педру Кабрал през 1500 г. вероятно било случайно събитие – Кабрал тръгнал към Индия, когато морските течения и разразилата се буря го запратили далеч на запад.

Упоритото настояване на португалските представители в Турдесияс обаче като че ли отрича подобна наивна версия. Техните искания били граничният меридиан с Испания да бъде преместен на запад, явно предполагайки за наличието на някаква суша по тези места. Възможно е било и други морски съдове да са се отклонявали към бразилския бряг, но откритието им да е било пазено в тайна, за да се избегне пореден конфликт с Испания.

Година след стъпването на Кабрал в Бразилия, били открити и опознати 3600 км от крайбрежието ѝ. Основно богатство представлявало червеното сандалово дърво бразил, което впоследствие изместило първоначалното наименование на страната – Terra de Vera Santa Cruz (Страна на Истинския Свети кръст). През 1530 г. започнала официалната колонизация на Бразилия, едновременно със създаването на първите захарни плантации. Отглеждането на захарна тръстика процъфтявало заради влажния и горещ климат. Към средата на XVI в. по брега вече имало близо двадесет португалски града, които извършвали търговия с дървен материал, захар, памук и тютюн.

Ролята на Бразилия в рамките на колониалната империя на Португалия нарастнала едва когато страната загубила морския си монопол в Далечния Изток. Бразилия била преоткрита – с огромните ѝ запаси от дървесина и каучук, с богатството на захарна тръстика, кафе и какао и с находищата на злато и диаманти. Култивирането на тръстика довело да развитие на плантационно стопанство с използване на робски труд, а откриването на златни залежи в началото на XVII в. – до значително разширяване на територията към вътрешността. Така Бразилия се превърнала в най-голямата и най-важната португалска колония.

Португалска Бразилия твърде много се различавала от империята в Ориента. Разликата давала тръстиката. Плантациите за захар направили така, че португалците да бъдат привързани към земята, която скоро възприели като своя втора родина – нещо, което не се случвало на изток, където те отивали с мисълта за бързо забогатяване и завръщане в Португалия. Бразилия вече не била считана за междинно пристанище на армадите по пътя им от Лисабон към Гоа. И докато империята в Азия постепенно се разпадала, разширяването на Бразилия и християнизиранието на населението ѝ бързо напредвали.

ПОРТУГАЛСКИТЕ КОЛОНИИ В АФРИКА

Скоро след стратегическото си установяване в Сеута, португалските мореплаватели опознали цялото западно африканско крайбрежие. Където било възможно и нужно, те навлезли и във вътрешността. На места създали отделни фактории, като например Аргуин (1448), Каше (1460), Елмина (1481), Сау

Салвадор (1501), Акра (1515), Луанда (1576) и Бенгуела (1617) по атлантическото крайбрежие и Софала и Момбаса (1505), Масауа (1520), Мелинде (1529), Тете и Сена (1532) и Делагуа Бей (1544) откъм Индийския океан. Сред островите португалско владение станали Зелени нос (1456), Сау Туме и Принсипе (1483), Мадагаскар (1500), Света Елена (1502), Зензибар (1503), Сокотра (1507) и Пемба (1520). Като отделни колонии се обособили Ангола, Мозамбик и Гвинея-Бисау. От островите, разположени в акваторията на Атлантическия океан, към Бразилия били изпращани чернокожи роби, а тези в Индийския океан били отправна точка към богатствата на Изтока.

Африканският континент изиграл междинна роля в рамките на Португалската колониална империя, тъй като имал средишно географско положение спрямо Бразилия и търговската система в Южна и Източна Азия. Тук имало както отделни фортове, така и типични колонии. Някои от тях се запазили твърде дълго, като ролята им в рамките на империята нарастнала след загубата на Бразилия.

Португалската империя в Африка обхващала площ от 2 млн кв.км. Най-напред тя имала значение като междинен пункт към Индия, по-късно като място за изпращане на роби към бразилските плантации, а накрая били експлоатирани и природните ѝ ресурси.

Португалия била първата европейска сила, проявила интерес към икономическите перспективи, които предлагал континентът. Скоро обаче тези интереси били дублирани от претенциите на Англия, Франция, Нидерландия и Испания.

За португалското общество Африка била добра възможност за възвръщане на някогашната национална слава. Започнала кампания с цел насочване на общественото мнение към отвъдморските въпроси за създаване на голяма колониална империя на континента, но вече било късно. Европейската конкуренция се засилила и наред с многобройните френски и английски колонии, в различните му части се появили и нови – немски, италиански, белгийски. Амбициите за обособяване на португалоезична област в южните тропични ширини на Африка не били зачетени на Берлинската конференция (1884), която определила колониалната подялба на континента, а Португалия вече нямала нужния авторитет.

През 1891 г. били уточнени границите на Ангола и Мозамбик. Близо век по-късно Португалия се разделила с всичките си африкански колонии. Абдикацията ѝ се дължала на дълбоки вътрешнополитически и социални проблеми и на договора от Ломе (1975) за независимост на африканските страни и народи.

РАЗПАДАНЕТО НА КОЛОНИАЛНАТА ИМПЕРИЯ

Когато била поставена под напрежение, нито една колониална система не можела да съществува дълго. Това е най-елементарното обяснение за разпадането на Португалската империя. Към края на управлението на крал Мануел все пак Кралството било на върха на могъществото си, като владенията му се простирали от Бразилия до Молукските острови и от Лисабон до нос Добра Надежда, а португалските крепости се извисявали по цялото африканско крайбрежие от Мароко до Сомалия, по островите сред Индийския океан, при Персийския залив, край брега на Индия, Шри Ланка, полуостров Малака и Молукския архипелаг. Лисабон се превърнал в най-големия световен пазар на африкански роби, подправки и тропични стоки, а по население отстъпвал само на Париж.

Положението на колониална сила обаче изисквало от Португалия огромно натоварване. В експедициите на изток загивали много войници и моряци и португалските командири трудно успявали да комплектуват ескадрите си. Към Индия започнали да се отправят предимно престъпници и затворници, които в замяна получавали амнистия. Притокът на скъпоценни камъни довел до революция на цените, които се покачили няколко пъти, а търговското съсловие си оставало все така слабо и не играло роля в обществения живот на страната. Голям удар за икономиката било изгонването на евреите и маврите, с което Португалия се лишила от много изкусни занаятчии и от най-добрите си търговци. Богатствата от Изтока поддържали блясъка и разкоша на кралския двор и огромната аристокрация, а политиката на меркантилизъм подценила местното производство, поради което настъпил сериозен застои в икономиката.

Португалското колониално-търговско господство не продължило дълго. Страната постоянно съперничала с Испания, пък и твърде скоро в океана се появили нови сили – холандци, британци и французи. Истината била, че малцина португалци мечтаели за велика колониална империя, каквато кралете смело се опитвали да пресъздадат, надценявайки възможностите при създалата се ситуация. Към 1580 г. страната била завладяна от Испания и станала част от териториите ѝ до 1640 г., а когато Жуау IV Браганза се възкачил на престола, било ясно, че епохата на португалското морско превъзходство е отминала и страната никога повече не успяла да възвърне старата си слава на световна търговска сила.

Явните признаци на упадък започнали да се проявяват най-напред в източната част на империята към края на XVI и началото на XVII в., когато все повече се налагала представата за рехавата същност на португалското колониално начинание. Оказало се, че по бреговете на Индийския океан Португалия построила система, опирайки се на невъзможна морска тактика, тъй като опорните точки в нея били доста отдалечени помежду си. Отвъдморската империя била изградена без сърцевина, а отделните ѝ колонии и фортове били разделяни от огромни морски пространства. В очите на изпълнените с надежда хора в родината, империята изглеждала цялостна и величествена, но външния ѝ блясък прикривал застои и упадъка на самата Португалия.

Португалската империя изглеждала измамно силна и стабилна. При това, където и да се настанявали, португалците били прекалено силно изложени на контраатаки, за да успеят да се справят с военна сила. Романтичният ореол на някои автори на приключенски романи и порицанията на моралистите навярно създали пресилена представа за ролята на насилието в едно по-скоро мирно начинание. То облагодетелствало всички онези, които участвали в отвъдморската експанзия и в много малка степен икономиката на страната.

След проблемите си от XVII в. Португалия получила нов прилив на енергия – фортовете в Индийския океан били почти напълно унищожени, но през следващия век на сцената се появила пренебрегваната дотогава Бразилия, а след нейната загуба били преоткрити и африканските колонии.

Португалската колониална мощ очевидно била нетрайна. На Лисабон било съдено да бъде световна морска столица за по-малко от век. Наследник на португалското морско могъщество в Далечния Изток била Нидерландия, докато с Англия в началото на XVIII в. бил сключен Метуенски акт, с което се признавало правото ѝ на монол в търговията с Бразилия.

Благодарение на Португалия, към началото на XVI в. икономическият център на Европа бил преместен от средиземноморския към атлантическия ѝ бряг, но пък Вестфалският мир от 1648 г.,

ознаменувал края на Тридесетгодишната война, означавал и своеобразен завършек на иберийското морско господство като цяло. Центърът на икономическите, финансовите, търговските и културните взаимоотношения в Европа се изместил на север – към Нидерландия и Великобритания, а Лисабон бил заменен от Амстердам, Антверпен, Брюж и Лондон.

Залезът в колониалната надпревара продължил и след Войната за испанско наследство (1701-1713), като според Утрехтският договор Португалия се превърнала в икономически васал на Великобритания, а в началото на XIX в. Франция, водена от Наполеон, окупираше страната. Неспокойната вътрешна обстановка дала шанс на Бразилия и най-обширната ѝ колония се освободила от португалска зависимост. Подобна била ситуацията и към 1975 г., когато революционните действия довели до окончателното рухване на империята. Португалия се разделила с колониалния си период, а с това и с цяла епоха от своята история.

Причините, довели до разпадането на колониалната империя на Португалия могат да се класифицират като икономически (невъзможността придобитите стоки да се превърнат в ресурс за развитие на икономиката, обезценяването на стоките, внасяни от Ориента и революционното покачване на цените, огромните разходи, отделяни за военна промишленост), демографски и социални (слабото търговско съсловие и липсата на буржоазна класа, незначителният демографски потенциал, изгонването на евреите и арабите) и политически (влошаването на отношенията и постоянното съперничество с Испания, воденото на политика, чиято цел била не завоюването на новооткрити земи, а заграбване на богатствата и ресурсите им). В морската надпревара освен това имало и други силни съперници (Нидерландия, Великобритания, Франция).

Бразилия извоювала независимостта си през 1822 г. и още тогава била най-голямата латиноамериканска страна. Тя покривала 2/3 от площта на Южна Америка и граничела с почти всички страни от континента, а сухоземните ѝ граници били очертани там, където някога се сблъскали португалските и испанските геополитически интереси.

Колониалната империя в Африка включвала предимно крайбрежни територии, тъй като навлизането във вътрешността било затруднено от сухия и горещ климат. Важна роля имали вулканичните острови Кабу Верди и Сау Туме и Принсипе – там климатът бил по-влажен и не толкова нетърпим, местното население – малобройно, пък и самите те били добра отправна точка за морските експедиции. Португалските владения в южната част на континента имали интересна съдба. Ангола и Мозамбик станали португалска собственост с цел свързването на двата океана в обща колония, която да елиминира английското влияние в крайния юг на Африка, във време, в което нос Добра Надежда вече бил изгубен. Португалия се разделила с африканските си колониални придобивки след избухналата в страната Априлска Революция “на карамфилите” през 1975 г.

Сред морско-търговските фактории в Южна и Югоизточна Азия най-важни били Гоа, Диу и Дамау по бреговете на Арабско море в Индия, стратегически разположените Ормуз, Маскат и Малака, богатите на екзотични стоки Молукски острови, Цейлон и Източен Тимор. Повечето от тях през XVI в. станали холандска собственост, а индийските придобивки (с изключение на Гоа) преминали в британски ръце към края на XVII в. През 1999 г. Макау (Аомън) бил върнат на Китай, с което Португалия се разделила с последното си колониално владение, над което някога се веел червено-зеленият флаг.

Азорският архипелаг и Мадейра продължават да са част от съвременното геопространство на Португалия. Отдалечени от континентална територия, те свидетелстват за някогашната си роля в изграждането на колониалната империя.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Португалската колониална треска била свързана с различни дейности – географски открития, военни походи, пиратски нападения, мисионерски мисии, дипломатически ходове. В основата ѝ обаче била морската търговия.

Всяко ново географско откритие било продължение на предишната ситуация. Завладяването на Сеута довело до откриването на атлантическите острови, създаването на бази по западното африканско крайбрежие спомогнало за достигането до Индия, колонизирането на Бразилия започнало тогава, когато печалбите от Азия намалели, а това на Африка – когато Бразилия станала свободна държава.

Геополитическото положение на Португалия и завладяването на Източното Средиземноморие от османските турци дало на страната географско предимство за създаване на колониална империя и тя се впуснала в сериозни отвъморски начинания, с което се отърсила от изолацията си в Европа. Турдесилският договор определил географската рамка, в която да се разпрострат колониално-търговските ѝ интереси, вследствие на което, макар и за кратко, Индийският океан се превърнал в “португалско море”.

Далечният Изток пръв привлякъл геополитическите интереси на първите португалски мореплаватели и търговци. Но столицата на империята (Гоа), била твърде отдалечена от Лисабон, което дало своите негативни резултати. Скоро в акваторията на Индийския океан започнали все по-често да се появяват и други европейски кораби, което довело до разпадане на империята в Изтока.

Бразилия била най-обширното португалско владение. Тя разполагала с територия многократно по-голяма от тази на Португалия (колкото цяла Европа, без Русия), но въпреки огромните си природни ресурси, не могла да изиграе решаваща роля за развитието на португалското стопанство. За Португалия Бразилия не успяла да се превърне в това, което Индия била за Великобритания.

Империята в Африка включвала отделни острови и крайбрежни страни. Португалците били първите европейци, които акостирали по африканския бряг и последните, напуснали континента.

Португалия създавала късносредновековна империя по католически образец, която включвала три отделни части: западна (Бразилия), централна (Африка и островите в Атлантическия океан) и източна (крайбрежието на Индийския океан), а развитието ѝ преминало през няколко етапа (5).

-
- начален етап (1415-1498) – вкл. завземането на Сеута, овладяването на западното крайбрежие на Африка и откриването на морски път до Индия
 - период на разцвет (1498-1822) – вкл. изграждане на морско-търговската система в Изтока, откриването, колонизирането и загубата на Бразилия
 - период на упадък (1822-1999) – вкл. създаването и разпадането на африканските колонии, загубата на Източен Тимор и Макау

Въпреки дългото си съществуване, Португалската империя не била колосална, нито величествена. Всъщност тя била такава за много кратко време. Когато в колониалната надпревара се включили по-

стойности и безкомпромисни съперници, те не се поколебали да нарушат Турдесилската спогодба. Португалия вече не била единствената морска сила, пък и през цялото време на своето величие тя била застрашавана от Испания.

Колониалната империя на Португалия не ѝ помогнала да се превърне в икономическа сила в Европа и света. Това не било така дори по време на нейния разцвет, но в геополитически план Португалската империя била действително забележителна.

Парадоксален е факта, че в края на XV в. Португалия създавала необходимите предпоставки за превръщането на Западна (Атлантическа) Европа в световен икономически лидер, а днес е най-слабо развитата западноевропейска държава. Очевидно колониалният ѝ период не довел до финансов просперитет, но в епохата на Великите географски открития страната била на върха на могъществото си, а нейните съперници не могли да отнемат авторитета ѝ на първата голяма европейска морска сила.

(1) Дания, която по-онова време била най-голямата скандинавска държава, колонизирала някои острови (Гренландия, Фарьорски острови). Датски кораби достигнали и Индийския океан. Датчаните се установили в Индия, където завързали търговски контакти и дори бомбардирали някои португалски крепости в Ориента, за краткото търгували по африканското крайбрежие и Карибските острови. Шведите имали известен успех в търговията с кожи, риба, сол и дървен материал по бреговете на Северна Америка. В крайна сметка обаче и двете държави не създали колониални империи.

(2) Папа Александър VI имал твърде бедни географски познания. Експертите, които трябвало да уточнят демаркационната линия от 1494 г. нямали яснота за кой от островите Зелени нос ставало дума, тъй като най-крайните острови (Боа Виша и Сау Анту) били отдалечени помежду си на около 40 левги. Според папската була (всъщност те били две, първата се наричала *Bula Pontifex Romanus* и била издадена през 1455 г., а втората - *Inter Caetera* от 1493 г.), линията минавала през острови Зелени нос, но поради възникналите разногласия по-късно била преместена достатъчно на запад (40? з.д.). Това бил истински испански компромис, тъй като по този начин в португалския обсег влизало и бразилското крайбрежие. Самата Бразилия била открита две години по-късно, с което португалското желание за преместване на запад изглеждало някак странно. За съществуването ѝ следователно, според някои мнения, португалците вече знаели.

(3) Първата битка при индийския град Диу се състояла през 1509 г. Португалците се сражавали срещу флота на турския султан Баязид II и на няколко други ислямски владетели, които били подкрепяни и от Венеция. Морската победа от 1538 г. окончателно утвърдила португалската хегемония по бреговете на океана.

(4) Аден всъщност останал незавладян. Щурмуването на крепостта от военната експедиция, водена от Алфонсу де Албукерке през 1513 г., не успяла. При това имало няколко опита, но все несполучливи. Вицекралят починал две години по-късно, след което вече не били правени опити за завладяването на града.

(5) Португалската империя реално съществувала между 1530 г., когато Бразилия получила статут на колония, и 1975 г., когато африканските колонии и Източен Тимор станали независими, а на Макау била дадена автономия.
